

UDK: 631.1

MOGUĆNOSTI UNAPREĐENJA KONKURENTNOSTI MALIH POLJOPRIVREDNIH PROIZVOĐAČA KROZ STVARANJE MAŠINSKIH PRSTENOVA

**Vlade D. Zarić, Frida Bauman, Branka Kalanović,
Sanjin Ivanović, Nikola Filipović**

Poljoprivredni fakultet - Beograd, Zemun

*vzarić@agrifaculty.bg.ac.yu; fridabauman@ikomline.net; economy@agrifaculty.bg.ac.yu;
sanjinivanovic@yahoo.com; nfilips@agrifaculty.bg.ac.yu*

Sadržaj: Mali poljoprivredni proizvođači u Srbiji imaju značajnu ulogu u poljoprivrednoj proizvodnji, samozapošljavanju i stvaranju opšteg ambijenta u ruralnim sredinama. U budućnosti će male privatne farme biti suočene sa značajnim izazovima, što će nametati neophodnost promena i prilagođavanja. Zbog toga je u radu analizirana mogućnost povećanja konkurentnosti kroz stvaranje mašinskih prstenova. Na osnovu istraživanja u izabranim okruzima Srbije može se zaključiti da neformalno udruživanje u formi mašinskih prstenova već delimično postoji. Za budući razvoj mašinskih prstenova ključno je stvaranje odgovarajućeg ambijenta i početne institucionalne podrške.

Ključne reči: konkurentnost, mali poljoprivredni proizvođači, mašinski prstenovi.

UVOD

U međunarodnoj terminologiji ne postoji jedinstvena definicija i klasifikacija malih poljoprivrednih proizvođača. U definisanju farmi najčešće se koriste a) naturalne veličine, na primer poljoprivredna površina ili broj grla stoke, ili b) vrednosne veličine, na primer marža pokrića.

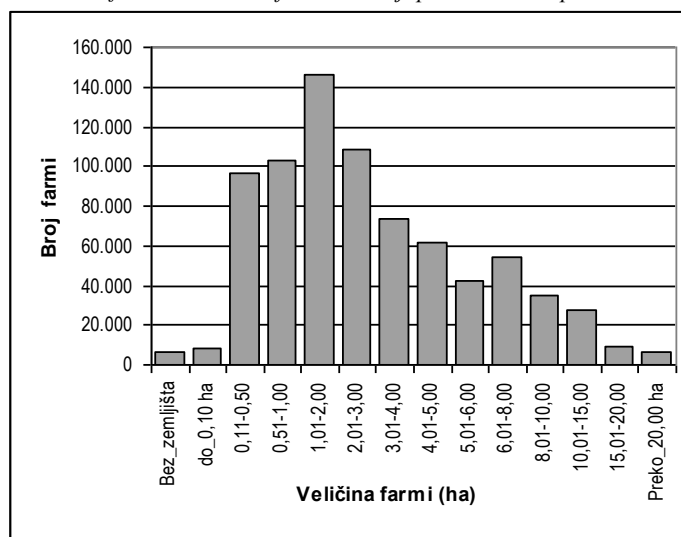
Osim naturalnih i vrednosnih veličina, koriste se i pokazatelji koji govore o učešću porodičnog rada na farmi u ukupnom radu na farmi, kao i pokazatelji značaja proizvodnje sa farme u ukupnoj potrošnji farmera i članova njegove porodice. Ove dve grupe pokazatelja su važne pre svega za stručne analize, a manje za praktično donošenje odluka.

U domaćoj literaturi se za opisivanje malih poljoprivrednih proizvođača koristi više termina¹ (Zarić *et al.*, 2008.3). Mali poljoprivredni proizvođači u Srbiji su privatne

¹ U domaćoj literaturi se može sresti više pojmova kojima se ova kategorija definiše, kao što su individualno poljoprivredno gazdinstvo, seljačko gazdinstvo, malo poljoprivredno gazdinstvo, malo ruralno gazdinstvo, zemljoradničko gazdinstvo, nekomercijalno gazdinstvo, naturalno gazdinstvo, mala farma i slično.

porodične farme, kojima je poljoprivreda najčešće jedini izvor prihoda, i u proseku imaju između jednog i dva hektara zemlje (grafikon 1).

Grafikon 1. Privatne farme u Srbiji prema veličini poseda

Izvor: Popis, 2002

Bez obzira na način definisanja, ove farme odlikuje mali potencijal i veliki izazovi u pogledu budućeg uspešnog poslovanja (Vasiljević/Zarić, 2002.2). U cilju poboljšanja uspeha poslovanja, malim farmama se kao mogućnost nudi interesno povezivanje. Ovaj rad ima za cilj da analizira mogućnosti formiranja mašinskih prstenova na izabranim lokacijama.

METOD RADA I IZVORI PODATAKA

U cilju ispitivanja mogućnosti interesnog povezivanja farmera održane su tematske radionice, SWOT analiza i intervjui sa izabranim farmerima. Prethodna istraživanja su pokazala da mali poljoprivredni proizvođači, koji se mogu svrstati u kategoriju nekomercijalnih farmi, najčešće nisu u stanju da prepoznaju neminovnosti povezivanja (Zarić, et al., 2005.3). Zbog toga je u ovom radu pažnja posvećena farmama koje se pre mogu svrstati u komercijalne farme i imaju perspektivu opstanka u delatnosti. Prilikom izbora farmi logističku i stručnu podršku pružio je Savez Udruženja Odgajivača Ovaca i Koza Srbije² i kao regionalne stručne poljoprivredne službe. Za istraživanja su izabrana brdsko-planinska područja u kojima postoji intenzivna stočarska proizvodnja. Izabrane lokacije pokrivaju stručne poljoprivredne službe iz Niša, Kruševca, Užica, Čačka i Pirota. U istraživanju je obuhvaćeno ukupno 28 opština i ukupno 265 farmera. Rezultati istraživanja su prikazani po tematskim celinama.

² Istraživački tim posebnu zahvalnost duguje gospođi Fridi Bauman koja je, osim analize podataka, organizovala sastanke sa izabranim farmerima i rukovodila sastancima. Ona je takođe obezbedila dodatne informacije, bez kojih bi bilo nemoguće izvršiti ova istraživanja.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja su grupisani u tri osnovne celine, prvo, osnovne karakteristike farmi u analiziranom području, drugo, karakteristike najboljih farmi koje se bave poljoprivredom, i treće, mogućnosti interesnog povezivanja kroz stvaranje mašinskih prstenova.

Osnovne karakteristike farmi u analiziranom području. U analiziranom području uspešne farme se bave stočarskom proizvodnjom i gaje krupnu stoku, tove junad i proizvode mleko. Ukupan broj krupne stoke se kreće od 10 do 250. Imaju u proseku manje od 10 ha sopstvenog zemljišta i isto toliko u zakupu. Poljoprivreda je najčešće jedini izvor prihoda. Farmom po pravilu ne rukovodi najstariji član porodice. Kabastu stočnu hranu proizvode na farmi, koncentrovanu najvećim delom kupuju, a ostatak proizvode na farmi. Nemaju zaključene ugovore o prodaji proizvoda, a kompletnu nabavku inputa vrše individualno. Od opisane situacije jedini izuzetak predstavljaju farmeri u pirotskom okrugu gde dominira ovčarstvo, proizvodnja jagnjadi i ovčijeg mleka. Izabrani pokazatelji najperspektivnijih farmi su prikazani u sledećoj tabeli.

Tabela 1. Izabrani pokazatelji najperspektivnijih privatnih porodičnih farmi u izabranim okruzima

Lokacija farme			Stoka		Zemljište		Broj članova domaćinstva	
Okrug	Opština	Selo	Junad	Ovce	Sopstveno	Zakupljeno	Ukupno	Radno sposobno
Niški	Aleksinac	Karan	100	50	10	20	6	2
Rasinski	Kruševac	Veliki Šiljegovac	150	0	26	7	8	4
Zlatiborski	Užice	Karan	80	-	1,5	20	6	4
Moravički	Čačak	Slatina	90	-	25	5	6	3
Pirotski	Pirot	Izvor		700 ¹	-	- ²	-	-

1) Podatak se odnosi na udruženje u kome 7 članova ima po 100 ovaca

2) Članovi udruženja za ispašu stoke koriste društveno i državno zemljište, a u vlasništvu imaju male površine, pošto su farme locirane u selu ušorenog tipa koje je na nekoliko kilometara od Pirotu.

Izvor: SUOOKS, 2008., *Agrar-Kontakt 2008.*

Karakteristike izabranih farmi. Za opis karakteristika izabranih farmi korišćemo metod SWOT analize.

Jake strane posmatranih farmi

- izražene preduzetničke sposobnosti osobe koja vodi poslove na farmi;
- znatan entuzijizam odgovorne osobe, visoka individualna organizovanost i produktivnost;
- napredni farmeri uživaju dobar ugled, ostali farmeri i poslovni partneri imaju poverenje u poštovanje date reči;
- farmom po pravilu ne rukovodi najstariji član domaćinstva;
- izrazito dobra informisanost o tržištu, državnim merama u poljoprivredi i budućim trendovima;

- donošenje dobrih odluka u pravom momentu, na primer o kupovini inputa ili prodaji stoke;
- saradnja sa drugim farmerima, pokretanje inicijativa i preuzimanje leaderske pozicije na lokalnom nivou;
- domaćinstva imaju u proseku 6 članova³ što stvara povoljan socijalni ambijent za najmlađe;
- deca farmera pohađaju srednje škole i fakultete. Na primer vrlo uspešan farmer iz Slatine, opština Čačak, ima troje dece, od kojih dvoje studiraju, a treće ide u srednju školu;
- deca farmera su vrlo uspešni đaci i studenti;
- učešće u radu na farmi svih članova porodice;
- proizvodnja kabaste hrane na sopstvenom i zakupljenom zemljištu;
- posedovanje mehanizacije, koja je najčešće stara, ali koja funkcioniše i u potpunosti zadovoljava potrebe farme;
- postojanje stalnih kupaca;
- dobra saradnja sa stručnom poljoprivrednom službom, sa institutima i proizvođačima semenskog materijala. Na farmama proizvođači semena organizuju oglede;
- posedovanje objekata za smeštaj stoke, mašina i opreme;
- kvalitetni proizvodi;
- uglavnom poštovanje dobre poljoprivredne prakse i dobrobiti životinja;
- proizvodnja kvalitetnih proizvoda.

Slabe strane posmatranih farmi

- napredne farme su jedne od najvećih u svojim regionima ali su, u odnosu na rastuću konkurenciju privatnih firmi koje se bave stočarstvom, male;
- postoji problem najboljih farmi da uvere ostale koje su manje napredne u neophodnost interesnog udruživanja i zajedničkog nastupa;
- stara mehanizacija i objekti;
- u objektima po pravilu postoji neki od problema koji ne pruža najbolje uslove za boravak životinja, na primer provetravanje. Ovo podjednako važi kako za starije, tako i za novoizgrađene objekte;
- u nekim krajevima, na primer u rasinskom okrugu postoji velika smrtnost mladih životinja, što je posledica neodgovarajućih preventivnih mera;⁴
- nemogućnost nabavke kvalitetne stoke a posebno teladi za tov na lokalnom nivou
- mala primena inovacija u proizvodnji;
- relativni zamor odgovornih lica na farmama zbog stalnih promena u poslovnom ambijentu.

Pretnje iz okruženja

³ Prema popisu 2002. godine u Srbiji je prosečan broj članova domaćinstva 3,4.

⁴ Neki od farmera su izneli mišljenje da su za neodgovarajuću preventivu odgovorni veterinari, a posebno trgovci lekovima, koji šire negativne glasine o dejstvu preventiva. Farmeri koji primenjuju preventivno lečenje životinja su naveli manju smrtnost životinja, ali su objasnili da ovakvo stanje znači i manju prodaju lekova i manje veterinarskih intervencija što privatnim veterinarima i trgovcima nije u interesu.

- neloyalna konkurencija u ponudi proizvoda lošijeg kvaliteta, na primer mesa, koja direktno smanjuje tražnju za živom stokom;
- promena uslova u kojima se posluje zato što država iz godine u godinu menja strukturu i način podrške poljoprivredi, pri čemu farmama ne ostavlja dovoljno vremena za prilagođavanje;
- nedostatak teladi i domaćih priplodnih grla;
- povećanje opšte nesigurnosti, zbog postojanja sitnog i krupnog kriminala;
- pojava novih zaraznih bolesti i neodgovorno ponašanje određenog broja farmera;
- opšti društveni ambijent u kome se pojedinac oseća nesigurno i nema očekivanja da će sa više uloženog rada i povećanjem individualne produktivnosti relativno poboljšati svoj položaj;
- dominantan položaj trgovaca i proizvođača stočne hrane;
- promenljiv kvalitet stočne hrane;
- rad farmera i njegove porodice, bez obzira na njegovo materijalno stanje, društveno se tretira kao nižerazredni i nije visoko kotiran na društvenoj skali vrednosti;
- konkurencija inostranih ponuđača, gde farmeri imaju znatno veće površine zemljišta, veće farme a time i veću produktivnost;
- ograničene mogućnosti povećanja poseda⁵, pri čemu se zemlja slabo nudi iako ima slučajeve da se ne obrađuje;
- usitnjenost poseda i nemogućnost ukрупnjavanja parcela;
- nepostojanje dugoročnih ugovora o prodaji;
- zagađenje životne sredine od strane industrije i neodgovornih pojedinaca;
- insistiranje na formalnim stranama, a manje obraćanje pažnje na suštinu prilikom korišćenja mera državne podrške, što farmerima stvara probleme.

Šanse iz okruženja

- povećanje standarda domaćeg stanovništva i povećana potrošnja proizvoda životinjskog porekla;
- jačanje svesti proizvođača o potrebi "zdrave" ishrane;
- otvaranje tržišta zemalja Balkana;
- povećanje svetske tražnje za hranom;
- uvođenje standarda i poštovanje naprednih pravila u Srbiji;
- usklađivanje propisa Srbije sa propisima razvijenih zemalja;
- "čišćenje" domaćeg tržišta u budućnosti;
- nagoveštaji stvaranja ambijenta u kome neće dolaziti do naglih promena opštih uslova;
- pozitivna iskustva u poljoprivredi u zemljama okruženja;

⁵ Na primer, napredni farmer iz Užica, selo Karan, koji tovi 100 junadi do težine 450-500 kg i koji proizvodi kabastu stočnu hranu, poseduje 1,5 ha obradive zemlje i još 20 ha u zakupu u nekoliko parcela u proseku manjih od 1 ha. Osim visokih troškova obrade zemljišta, farmer nekada ima problem i prepoznavanja i fizičkog pristupa parceli zbog loših poljskih puteva.

Mogućnosti interesnog povezivanja kroz stvaranje mašinskih prstenova

Tokom tematskih radionica, u SWOT analizi i prilikom intervju sa izabranim farmerima postavljeno je nekoliko pitanja kojima je za cilj bilo dobijanje odgovora na sledeća pitanja:

- Kakva su dosadašnja iskustva u udruživanju farmera u Vašem kraju?
- Šta Vi lično mislite o udruživanju?
- Šta Vi mislite da li udruživanje može funkcionisati kod nas?
- Da li biste se Vi lično udružili sa drugim farmerima u Vašem kraju?

U pogledu dosadašnjeg interesnog udruživanja farmera, napredni farmeri imaju stav da suštinski ono nije ni postojalo. Za razliku od krajeva gde dominiraju male nekomercijalne farme i gde farmeri po pravilu državne zadruge posmatraju kao nekog ko treba da organizuje farmere, ovi farmeri, ulogu nekadašnjih državnih zadruga vide pre svega kao kupca.

Napredni farmeri imaju pozitivan stav o interesnom udruživanju i često navode primere iz inostranstva. Pri tome i tačno opisuju prednosti koje proističu iz udruživanja i smatraju da udruživanje farmera kod nas može funkcionisati. Kao primer najčešće navode neke druge krajeve Srbije, na primer Srem ili Mačvu.

Zanimljivo je istaći, da i pored pozitivnog stava o interesnom povezivanju na pitanje da li bi se udružili sa drugim farmerima odgovor je bio odrečan⁶. Ovaj nalaz je zanimljiv i zaslužuje kraću diskusiju. Naime, u oblastima u kojima je vršeno istraživanje, napredni farmeri već sarađuju po principima mašinskih prstenova, naročito u poslovima koji zahtevaju više mehanizacije, na primer u ostavljanju silaže. Ipak, zajedničko funkcionisanje farmera nije povezano sa postojanjem pisanih ugovora niti donošenjem bilo kakvih zajedničkih odluka.

Ako su farmeri protiv formalnog udruživanja i obrazovanja mašinskih prstenova, postavlja se pitanje, "Kako onda neka udruženja u Srbiji funkcionišu?". Na osnovu iskustva udruženja ovčara u Pirotu i iskustva drugih uspešnih udruženja moguće je izvući nekoliko pouka koje su važne za buduće mašinske prstenove. Prvo, farmeri moraju prepoznati jasan interes za udruživanjem⁷. Drugo, u uspešnim slučajevima udruživanja, po pravilu je postojao eksterni stimulans. Kroz različite projekte udruženja su dobijala podršku za opremu, na primer za proizvodnju ovčijeg sira, koja je nekada iznosila i do nabavne vrednosti opreme. Treće, proces udruživanja nije tekao jednostavno, već je trajao duži period. U početnim fazama osnivanja udruženja bilo je više zainteresovanih farmera, da bi se broj smanjivao i po pravilu su ostajali samo najbolji, kojima udruživanje i nije bilo najpotrebnije. Četvrto, u procesu stvaranja

⁶ Ovdje je očigledno da sećanja na bivše državne zadruge imaju negativan uticaj na interesno povezivanje. Smatra se da se budući ugovori ne bi poštovali i da ne bi postojao mehanizam za realnu nadoknadu štete. Često se mogao čuti odgovor da će dobri farmeri biti izigrani od nesavesnih.

⁷ Prilikom prethodnih istraživačkih projekata, farmeri su kao motiv udruživanja isticali ekonomski "Muka nas je naterala". Ovaj argument su iznosile uspešne komercijalne farme koje su težile poboljšanju položaja i koje su u povoljnijem položaju od nekomercijalnih farmi koje ne vide interes u udruživanju.

interesnih udruženja uloženo je dosta nevidljivog rada i usaglašavanja stavova, pri čemu je ključno bilo prepoznavanje dugoročnih interesa, postojanje vizije "ulaganja danas a dobijanja koristi u budućnosti". Peto, u svakom uspešnom udruženju postojali su lideri koji su svojim autoritetom i veštinama uspeli da motivišu ostale članove udruženja.

ZAKLJUČAK

Na osnovu istraživanja komercijalnih farmi u izabranim područjima Srbije a u pogledu mogućnosti povećanja konkurentnosti kroz stvaranje mašinskih prstenova moguće je izvući nekoliko zaključaka. Najpre, za stvaranje pretpostavki za interesno povezivanje farmera neophodno je stvoriti ambijent u kome će nepoštovanje usmenih ili pisanih ugovora biti sankcionisano na odgovarajući način. Zatim, privatne komercijalne farme u Srbiji imaju jasan motiv za interesno povezivanje i delimično već funkcionišu po principima mašinskih prstenova. Najzad, u cilju stimulisanja stvaranja mašinskih prstenova i unapređenja konkurentnosti neophodna je državna podrška. Sveukupno, stvaranje mašinskih prstenova bi doprinelo unapređenju proizvodnje i stvaranju konkurentnih privatnih porodičnih farmi.

LITERATURA

- [1] Vasiljević R., Zarić V. (2002.2): The Privatisation Process in Serbia and Position of Single Branches in the Agri-food Sector – the Case of Sugar Production. Privatisation in Forestry, Faculty of Forestry, University of Belgrade. International Conference. Belgrade 2002.
- [2] Zarić V., Pantić K., Topisirović G. (2005.3): Konkurentnost malih privatnih (ne)komercijalnih farmi i uticaj na ruralni razvoj. Međunarodni naučni skup. Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj. Tematski zbornik. Multifunctional Agriculture and Rural Development. Proceedings. Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd; Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad; Ekonomski fakultet, Subotica; Institut za agroekonomiju, Poljoprivredni fakultet, Zemun-Beograd; Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Crne Gore; Društvo agrarnih ekonomista Srbije. Beograd, 08 i 09. decembra 2005. ISBN 86-82121-30-1; COBISS.SR-ID (UDK) 127317260.
- [3] Zarić V., Nedić N., Vasiljević Z. (2008.3): Unapređenje konkurentnosti kroz stvaranje robnih marki i brendova – izazovi za male poljoprivredne proizvođače. Univerzitet u Beogradu. Poljoprivredni fakultet. Simpozijum agroekonomista sa međunarodnim učešćem povodom 45 godina Odseka za agroekonomiju. "Agroekonomska nauka i struka u tranziciji obrazovanja i agroprivrede". ISBN 978-86-7834-059-8. COBISS.SR-ID 150346508. Str. 343-354.
- [4] Popis stanovništva Srbije, 2002.
- [5] Savez Udruženja Odgajivača Ovaca i Koza Srbije, interna dokumentacija, 2008.
- [6] Agrar-kontakt, interna dokumentacija, 2008.
- [7] Podaci dobijeni od farmera kroz tematske radionice, SWOT analizu i pojedinačne intervjue, 2008.

Rad je rezultat istraživanja koje finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije. Projekat broj: TP 20012 "Primena i razvoj savremenih tehničko-tehnoloških sistema smeštaja, ishrane, izdubavanja i muže krava u cilju povećanja proizvodnje mleka visokog kvaliteta" i projekat broj: TP 20059 "Unapređenje konkurentnosti proizvoda malih poljoprivrednih proizvođača kroz stvaranje robnih marki i brendova."

**SMALL FARM'S COMPETITIVENESS IMPROVEMENT
POSSIBILITY BY CREATING MACHINERY RINGS**

**Vlade D. Zarić, Frida Bauman, Branka Kalanović,
Sanjin Ivanović, Nikola Filipović**

Faculty of Agriculture - Belgrade, Zemun

vzarić@agrifaculty.bg.ac.yu; fridabauman@ikomline.net; economy@agrifaculty.bg.ac.yu;

sanjinivanovic@yahoo.com; nfilips@agrifaculty.bg.ac.yu

Abstract: Small farms play a significant role in agricultural production, employment and creating on the attractiveness of rural areas. However, in the future small farms would face big challenges. Therefore the changes and adjustments of the farms would take place. This paper deals with possibility of competitiveness improvement by creating machinery rings. Research shows that in some regions in Serbia there are already informal association in machinery sharing. Creation appropriate business environment and institutional support would be of crucial importance for the further development of machinery rings.

Key words: *competitiveness, small farms, machinery rings.*